

Overigens wordt aan de vraag in hoeverre het dagboek te beschouwen is als een uiting van (pre)romantiek ten onrechte geheel voorbijgegaan.

De heldere inleiding steekt fel af bij de zeer summiere en soms inconsequente annotatie van het tekstgedeelte, dat slechts vier, in één geval overbodige, voetnoten bevat. De transcriptie is, ongewoon voor een leeseditie voor een groter publiek, streng diplomatisch. Het is onbegrijpelijk dat de in het dagboek voorkomende personen en boektitels niet organisch in het notenapparaat zijn opgenomen. Het register van persoonsnamen is behulpzaam bij het identificeren van de vaak met een enkele initiaal aangeduide personen. Dit laatste kan een aanwijzing zijn voor de vrees dat het dagboek anderen onder ogen zou komen. In een enkel geval wordt met een suggestie volstaan. De identificatie van in de tekst voorkomende literatuur getuigt van niet aflatend zoekwerk.

F. J. P. Santegoets

R. Pieterman, e. a., ed., *Bijdragen tot de rechisgeschiedenis van de negentiende eeuw. Studiedag 1993* (SI-EUR-reeks II; Arnhem: Gouda Quint, 1994; ix + 254 blz., f47,50,-, ISBN 90 387 0244 2).

Rechisgeschiedenis, als academische discipline, heeft in ons land lange tijd vrijwel uitsluitend betekend: beoefening van het Romeinse recht, in zijn verschillende stadia van toepassing, en van het oud-vaderlandse recht. Met dat laatste doelde men in de praktijk op het 'recht' dat vóór de Bataafse Omwenteling gold. De negentiende en twintigste eeuw behoorden als het ware organisch tot het moderne, geldende recht. Immers, de wetboeken van 1838 en 1886 golden nog; zij waren de kern van elke wetsuitlegging en rechtsbeschouwing. Thans is de (stapsgewijze) vervanging van het oude Burgerlijk Wetboek op gang gekomen. De belangstelling der rechtshistorici heeft intussen enkele opmerkelijke veranderingen ondergaan. De periode van rechtsunificatie en codificatie tussen 1795 en 1838 is sterk in de aandacht geweest: er verschenen enkele dissertaties en een reeks bronnenuitgaven over. Verder kwam de strafrechtsgeschiedenis uitdrukkelijker in de aandacht en daarmee rukte men vanzelf op in de negentiende eeuw, want het 'Nederlandse' Wetboek van Strafrecht werd pas in 1886 ingevoerd.

Nu historici en beoefenaren van de kerk- en koloniale geschiedenis elk een spontaan — niet door Den Haag afgedwongen — werkgroep voor de bestudering van de negentiende eeuw hadden gesticht, is het niet verbazend dat ook rechtshistorici een eigen werkverband hebben gevormd. (G. W. F. Brüggeman en E. C. C. Coppens hadden al voor een handzame *Bibliografische inleiding in de rechisgeschiedenis van de negentiende eeuw* (Nijmegen, 1982) gezorgd.) De studiegroep heeft haar eerste symposium in 1991 gehouden; de referaten werden in 1993 gebundeld onder de titel *Twaalf bijdragen tot de rechisgeschiedenis van de negentiende eeuw*. De hier aangekondigde bundel telt vijftien bijdragen op zeer uiteenlopende terreinen van de, meestal Nederlandse, rechtsgeschiedenis. Juristen, historici en politicologen schrijven over aspecten van strafrecht (Faber over cassatierechtspraak en Van Ruller over de Franse strafwetgeving in Nederland) of criminaliteit (Sleebe over sociale controle op het Groningse platteland), politie (Boek over organisatie en bevoegdheden), staatsrecht (Van den Berg, Kerkmeester), dogmatiek (Lokin over de pandektistiek bij Diephuis en Opzoomer; Van Nunen Karioen over I. A. Levy), arbeidsrecht en de 'vermaatschappelijking' van het recht (De Roo en Jagtenberg, Klomp, Gras, Schwitters).

De publicistiek over de codificatiegeschiedenis lijkt te zijn voorbijgegaan aan referenten als Foqué (over het codificatiedenken van Portalis, waar men bijvoorbeeld Cohen Jehoram en

Kunst mist) of Braun (wier bijdrage over 'Feministische kennis van goed en kwaad in de huwelijkswetgeving van 1838' bovendien lijdt aan een anachronistische en eenzijdige benadering van haar onderwerp). De bundel ontbeert een index.

A. H. Huussen jr.

T. M. Eliëns, *Kunst, nijverheid, kunstnijverheid. De nationale nijverheidstentoonstellingen als spiegel van de Nederlandse kunstnijverheid in de negentiende eeuw* (Dissertatie Leiden 1990; Zutphen: Walburg Pers, 1990, 223 blz., ISBN 90 6011 719 0).

Historici die, bij het zien van de woorden nijverheid en nationaal in de titel, een studie verwachten met gegevens over de Nederlandse industrie, haar productieprocessen, kosten, prijzen en lonen, haar concurrentiepositie ten opzichte van buitenlandse import, marktstrategieën van de overheid en haar bescherming van eigen fabriek, zullen hier niet alles van hun gading vinden. Kunsthistorici die, bij het zien van de woorden kunst en nijverheid, een studie verwachten over ontwerp, stijl, materiaalbehandeling en inventiviteit van de Nederlandse toegepaste kunst in de gedaante van textiel, tapijten, meubelen, aardewerk, glas, edelsmeedkunst en andere gebruiksvoorwerpen, zullen tevergeefs naar de beschrijving van een ontwikkeling van vorm en decoratie der produkten zoeken.

Het boek gaat over het negentiende-eeuwse tentoonstellingswezen op dit gebied, het wisselend rollenspel daarbij van overheid en particulier initiatief, de kritiek op het geëxposeerde in juryrapporten en in de pers, en tenslotte de lessen die telkens daaruit getrokken worden om tot verbetering te komen van handvaardigheid en techniek, van smaak en ontwerpend vermogen, de noodzaak een eigen nationale stijl te verwerven die in het buitenland opvalt en in het binnenland het geïmporteerde verdringt. In dat opzicht is dit boek, gelezen zoals het gelezen wil zijn, een voortreffelijk werk, een compleet panorama, gegrond op een systematisch gebruik van de bronnen (archieven van Binnenlandse Zaken, van de plaatselijke afdelingen van de Nederlandsche maatschappij voor nijverheid en handel in diverse gemeenten, contemporaine tijdschriftliteratuur, jury- en commissierapporten) en voorzien van interessante conclusies. Het laat goed zien dat niet de centrale overheid garant kon staan voor de wording van een nationaal karakter in de vormgeving van de produkten, maar dat bij de fabrikanten zelf, met behulp van geschoolde ontwerpers, het initiatief moest berusten, zo zij al die nationale eigenheid als een belang zagen. Dat zagen zij blijkbaar steeds bewuster en steeds meer met het besef dat dit zonder esthetiek niet kon. Het kon ook niet zonder inzicht in de vraag wat Nederland aan bijzondere eigen nijverheidsprodukten in het verleden had voortgebracht, dus niet zonder historische en kunsthistorische kennis. In het tijdperk van het historisme gaat men altijd bij de geschiedenis te rade, ook voor potten en pannen, tafels en stoelen.

De overheid kon in meer of mindere mate bijsturen door subsidiëring van het tentoonstellingswezen en door regels te ontwerpen voor de scholing van hand- en machine-arbeiders. De koningen Lodewijk Napoleon en Willem I hebben zulke steun ook daadwerkelijk geboden, maar in het op hun bewind volgende liberalisme hield de centrale overheid zich vrijwel geheel afzijdig tot in de jaren zeventig. In Eliëns' boek zijn nijverheid en industrie, zoals voor de negentiende-eeuwse over wie het gaat, nog synoniem; het onderscheid tussen ambachtelijke en gemechaniseerde productie betekent voor de kwaliteit en verkoopwaarde van het fabriekaat minder dan de esthetische kwaliteit, de aantrekkelijkheid en de eigenheid, want hoe dan ook, altijd is er *design* nodig, stileren, een samengaan van schoonheid en doelmatigheid. Als